

ДИСКУРСИВНА ОДИНИЦЯ НЕПРАВДИ ЯК ПРОДУКТУ СМИСЛОТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТА РЕФЛЕКСІЇ

Морозова О.І.

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

АНОТАЦІЯ

Проблема виокремлення одиниці дискурсної реалізації неправди розглядається у статті з позицій діяльнісного підходу, згідно з яким змістова наповненість висловлення становить собою результат смислотворчої діяльності суб'єкта рефлексії. Уведення поняття дискурсеми неправди є передумовою її опису як нового типу об'єкта – когнітивно-комунікативного утворення, суть якого визначається смисловим ефектом "не вірю", що виникає внаслідок осмислення суб'єктом рефлексії власного досвіду інтерпретації інформації, яка міститься у неправдивому висловленні.

АННОТАЦИЯ

Проблема выделения единицы дискурсной реализации лжи рассматривается в статье с позиций деятельностного подхода, в соответствии с которым смысловая наполненность высказывания представляет собой продукт смысловотворческой деятельности субъекта рефлексии. Введение понятия дискурсеми лжи является предпосылкой ее описания как нового типа объекта – когнитивно-коммуникативного образования, сущность которого определяется смысловым эффектом "не верю", возникающим в результате осмысления субъектом рефлексии собственного опыта интерпретации информации, содержащейся в лживом высказывании.

ABSTRACT

The article addresses the issue of singling out the unit of discourse instantiation of lying on the methodological underpinnings of the usage-based approach, in accordance to which the sense of an utterance results from the sense-creative activity of the subject of introspection. Introduction of the notion of the discourse unit of lying is a precondition for describing lying as a new type of object – a cognitive-communicative formation, the essence of which is accounted for by the effect "I don't believe it", the latter being a result of capturing the experience of interpreting the information contained in the lying utterance by the subject of introspection.

Упродовж тисячоліть гуманітарна думка прямувала шляхом рефлексивного освоєння неправди як стійкого раціонально влаштованого об'єкта – висловлення, якому притаманні такі ознаки, як "хибність змісту повідомлення", "знання мовця про справжній стан речей" та "намір мовця ввести співрозмовника в оману". Ця дослідницька настанова відома у філософії науки як раціоналізм класичного типу, що фокусується на загальних, універсальних властивостях об'єктів пізнання [9: 22]. Метою досліджень, що керуються такою настановою, є здобуття "об'єктивного" знання про світ, виявлення законів, що діють незалежно від того, відомі вони людині чи ні. При такому підході гносеологічна фігура суб'єкта пізнання є

безликою, схематичною, а її роль у процесі ментального освоєння дійсності є суто формальною: це лише факт наявності всезнаючого "універсального" спостерігача.

Історію рефлексивного освоєння неправди з позицій класичного раціоналізму важко назвати еволюцією, оскільки за дві тисячі років уявлення про її природу фактично не змінилося: прихильники традиції неодмінно виходили з розуміння неправди як антипода істини, стабільної "речі", що передує мові й без будь-яких проблем розпізнається "універсальним" спостерігачем. Однак, на відміну від об'єктів предметного світу, неправда належить до реальності символічної, цілком залежної від особливостей людської свідомості, характеристик конкретного інтелекту [24: 12-13]. Саме суб'єктна залежність неправди свідчить про неможливість її несуперечливого визначення з раціоналістичних позицій.

Альтернативою класичному типу раціональності є діяльнісний стиль мислення, що вийшов на авансцену інтелектуального життя в останній третині ХХ ст. Його ознакою є зсув фокусу уваги з розгляду природи об'єктів пізнання на процес їх формування. Діяльнісні філософські концепції пізнання [1; 4; 7; 12; 13; 14; 18; 27; 30; 33; 34; 35] базуються на тому, що "як" розумової діяльності так само важливе, як і те, що стверджується. У психології провісником діялісного підходу виступив Л.С.Виготський [8], мовознавстві – В.фон Гумбольдт [11], О.О.Потебня [22], Л.В.Щерба [31], Г.Гійом [10], Р.Якобсон [32], літературознавстві та семіології – М.М.Бахтін [3], Р.Барт [2], Ю.Кристева [36], Ю.М.Лотман [19].

У вимірах діялісно скерованої наукової думки універсального суб'єкта, всезнаючого спостерігача об'єктивної реальності, наявність якого береться за дане традиційною наукою, не існує: індивід постає як суб'єкт лише в дискурсі [20: 66; 21: 268]. У дискурсі суб'єкт позбавлений цілісності, постульованої йому традицією. Так, М.Фуко наголошує на тому, що різні модальності висловлення замість того, щоб відсилати до синтезу або до об'єднувальної функції одного суб'єкта, виявляють його розсіяння – "До

різних статусів, різних розташувань і різних позицій, що їх суб'єкт може займати або які він може приймати, коли промовляє. До перервності площин, у яких він говорить. І якщо ці площини пов'язані системою відношень, то така система встановлюється не синтетичною діяльністю свідомості, яка тотожна собі самій, яка мовчить і передує будь-яким словам, а специфічністю мовної практики” [29: 87-88].

За такого підходу проблематичним видається й об'єктивний статус істини як результату адекватного збагнення суб'єктом суті об'єкта, як чогось такого, “що чекає в якихось високостях ладу, що він [суб'єкт – *О.М.*] вивільнить його й дозволить втілитися у видимому й балакучу об'єктивність” [там само: 72]. У дискурсі істина відбудовується у процесі самовиявлення суб'єкта: вона є сукупністю правил, якими керується суб'єкт, котрий організує власні когнітивні практики у відповідності до нормативних вимог, притаманних тому або іншому типу дискурсу. Об'єктивності істині, проте, надає її незалежність від індивідуальної свідомості, її зв'язок з умовами, за яких можливе виконання індивідом функції суб'єкта. Саме тому істина набуває статусу “ситуативного ефекту” [23: 295]. За визначенням Ж.Дельоза, ефекти – це не речі чи стани речей, а щось таке, що міститься в чомусь або чомусь властиве. Тому не можна сказати, що ефекти реально існують. Вони мають той мінімум буття, якого достатньо, щоб бути не річчю або існуючою сутністю. Ефекти – це безтілесні події [12: 17]. При діяльнісному підході статусу ефекту набуває й неправда, оскільки змістова наповненість висловлення розуміється як продукт особливої смислотворчої діяльності суб'єкта, котрий сприймає конвенційний зміст цього висловлення у конкретній ситуації.

Неправда набуває статусу об'єкта лише за наявності суб'єкта-інтерпретатора – “реального (живого!) індивіда, активного і пристрасного” [16: 121], – який не просто “сприймає” зміст цього висловлення у конкретній ситуації, але й бере активну участь у створенні відповідного смислу. Це відбувається у такий спосіб. З метою введення адресата в оману адресант

промовляє висловлення, зміст якого є хибним. Аналізуючи це вербальне повідомлення, адресат зіставляє його зміст з наявною у нього релевантною інформацією й у разі виявлення істотних розбіжностей вивідним шляхом доходить висновку, що зміст висловлення є хибним, а адресант – нещирим. Тематизація характеру перебігу комунікації спрямовує останню в інше річище: замість питання про те що говориться, релевантним стає питання чому це говориться.

Неправда набуває статусу психічної реальності тільки за умови, що вона є "видимою" адресату неправдивого висловлення, спостерігачу або навіть самому адресанту, який дивиться на себе очима "іншого". На позначення цих різновидів інтерпретатора власного досвіду опанування комунікативної дійсності вводимо термін "суб'єкт рефлексії" (рефлексія – звернення свідомості до себе самого [28: 389]). Нерозпізнана неправда, парадоксальним чином, неправдою не є, тобто неправдиве висловлення, що сприймається як правдиве, нічим не відрізняється від останнього.

Таким чином, провідна відмінність діяльнісного тлумачення неправди від її трактування з позицій репрезентаційного підходу полягає в тому, що неправда розуміється не як статична суть, а як подія, акт оцінювання суб'єктом рефлексії не тільки вірогідності отриманої інформації, але й щирості мовця, знання останнього про предмет розмови тощо. Можливість опису цієї події забезпечена не наявністю певної референтної ситуації, а зумовлена правилами, що диктує тип дискурсу, в межах якого відбувається спілкування суб'єктів.

Для пояснення особливостей смислотворення у ситуації неправди потрібен певний модельний елемент, здатний "схопити" момент переходу форми, коли мовний знак (неправдиве висловлення), за словами Ю.С.Степанова, стає "прозорим", запереченням самого себе, антизнаком, тобто не затримує на собі уваги інтерпретатора, дозволяючи його свідомості пройти крізь нього [25: 172]. Цей модельний елемент, наявний у художньому дискурсі, є своєрідним "відбитком" метамовленнєвої розумової діяльності

суб'єкта рефлексії, що зазвичай здійснюється на глибинному рівні [15: 10], але може виходити на поверхню в особливо напружених ситуаціях [6: 154]. На його позначення вводимо поняття **дискурсеми неправди** (ДН), що визначається як фрагмент дискурсу, що містить неправдиве висловлення (ядро ДН) і метамовленнєве нашарування, що висвітлює ситуативні умови, які суб'єкт рефлексії вважає релевантними для його адекватної інтерпретації (експлікаторна частина ДН). Властивістю ДН є гетерогенність її складників, спричинена їх співвіднесеністю з різними фігурами суб'єкта, а саме: суб'єкта мовлення (адресанта) і суб'єкта рефлексії (інтерпретатора).

Різновиди ДН виокремлюються відповідно до структури ядра, способу розташування експлікаторної частини ДН відносно ядра та співвідношення суб'єкта мовлення і суб'єкта рефлексії.

1. За структурними властивостями ядра ДН поділяються на **прямі**, що містять неправдиве висловлення, подане як пряме мовлення, і **квотативні**, у яких неправдиве висловлення має форму непрямого мовлення, або квотативу [37: 71]. Як перші, так і другі можуть бути **одиничними**, ядро яких сформовано одним неправдивим висловленням, або **множинними**, ядро яких містить більше одного неправдивого висловлення. Серед множинних ДН виокремлюються **неперервні**, в яких неправдиві висловлення розташовані безпосередньо одне за одним, та **перервні**, ознакою яких є чергування неправдивих висловлень із правдивими.

Розглянемо приклади, що ілюструють ці різновиди ДН. (1) *“I only wanted to thank you for organizing a unique experience for me.” “I organized nothing.”*

“I find it hard to believe that” (Fowles: 137). У цьому фрагменті діалогічного дискурсу ядро ДН представлено одним неправдивим висловленням (підкреслене суцільною лінією), в якому викривлена природа пропозиційного зв'язку. Це так звана тотальна неправда, пов'язана з “так” або “ні” [5: 74]. Про хибність повідомлюваної інформації та нещирість адресанта свідчить зміст репліки (підкреслена пунктирною лінією), що промовляється адресатом

неправдивого висловлення у відповідь (*I find it hard to believe that* – Мені важко в це повірити). Неправдиве висловлення, що утворює ядро цієї ДН, подане у формі прямого мовлення, що надає підстави для визначення цієї ДН як прямої одиничної. (2) *“Tell me how you travelled to England,” Smiley suggested. “Soft route from Dublin. No problem.” Tarr **lied** badly under pressure. Perhaps his parents were to blame. He was too fast when he had no answer ready, too aggressive when he had one up his sleeve* (Le Carré: 66). У наведеному діалозі ядром ДН є респонсивна репліка, котра містить два неправдивих висловлення, в яких адресант стверджує, що він дістався до місця поїздом із Дубліна без усяких проблем. З експлікаторної частини ДН (*Tarr lied badly under pressure* – Під тиском Тарр брехав погано), в якій міститься лексична номінація неправди (виділена жирним шрифтом), зрозуміло, що зміст висловлень адресанта не відповідає справжньому стану речей. Оскільки обидва неправдивих висловлення мають форму прямого мовлення та йдуть безпосередньо одне за одним, ця ДН є множинною, прямою та неперервною. (3) *In the morning I persuaded her to ring up and say that she wasn’t well, and we spent the day out in the country* (Fowles: 43). Неправдиве висловлення, що утворює ядро цієї ДН, подане як непряме мовлення, тобто його зміст переданий об’єктною клаузою, підпорядкованою предикату головної клаузи (*I persuaded her to ring up and say <...>* – я переконав її подзвонити на роботу та сказати <...>). Ця ДН, відповідно, є кватативною одиничною. (4) *“I say something else: Contol never died at all. He’s been seen.” With a fluttering gesture he silenced Smiley’s protests. “Let me finish. Willy Andrewartha walked straight into him in Jo’burg airport in the waiting room. Not a ghost. Flesh. Willy was at the bar buying a soda for the heat, you haven’t seen Willy recently but he’s a balloon. He turned round and there was Control beside him dressed up like a ghastly Boer. The moment he saw Willy he bolted.” <...> The monstrosity of this, reaching Smiley through a thickening wall of spiritual exhaustion, let him momentarily speechless. “That’s ridiculous! That’s the most idiotic story I have ever heard!”* (Le Carré: 30). Вигадана розповідь про зустріч з людиною,

якої вже немає в живих, у цьому прикладі переказується. Наявність низки висловлень, в яких викривлено дійсний стан речей, а саме, місце, де один із персонажів нібито зустрів певну людину, вигляд останньої та її реакція на зустріч зі знайомою людиною, дає підстави кваліфікувати цю ДН як квотативну множинну. За типом розташування неправдивих висловлень ця ДН є перервною, оскільки неправдиві висловлення перемежаються з правдивими (наприклад, про те, що людина, яка розповідає цю історію, була в барі йоганнесбурзького аеропорту).

2. За способом розташування експлікаторної частини ДН відносно її ядра виокремлюються *контактні* ДН, складники яких йдуть безпосередньо один за одним, і *дистантні* ДН, ядро й експлікаторна частина яких рознесені у тексті. У прикладах (1-4) ДН є контактними, оскільки в них метамовленнєве нашарування йде безпосередньо за неправдивим висловленням. Наведемо приклад, що ілюструє дистантну ДН: (5) *Alice Busang was nervous about consulting Mma Ramotswe, but was soon put at ease by the comfortable overweight figure sitting behind the desk. <...> "I am suspicious of my husband," she said.*

"I think that he is carrying on with ladies." <...> "Are you married?" she asked him quietly. He did not hesitate. "No. I've never been married. It's better to be single these days. Freedom, you know" (McCall Smith: 139, 141-142). Ця ДН складається із двох діалогічних обмінів. Учасниками першого є жінка-детектив та її клієнтка, а другого – детектив та чоловік клієнтки. Репліка клієнтки у першому діалозі, що становить зав'язку оповідання (с. 139), є експлікаторною частиною ДН: тут наведено інформацію про те, що клієнтка підозрює свого чоловіка у подружній зраді (*I am suspicious of my husband; I think that he is carrying on with ladies*). Ядром ДН є неправдиве висловлення її чоловіка у другому діалозі (с. 141-142). Не усвідомлюючи, що його співрозмовниці (детективу) відомий його родинний стан, він неправдиво відповідає на її пряме запитання, що ніколи не був одружений (*I've never been*

married). Розосередженість складників ДН у тексті надає підстави кваліфікувати її як дистантну.

3. Співвідношення суб'єкта мовлення і суб'єкта рефлексії дозволяє виявити низку різновидів ДН, які поєднуються у дві групи за критерієм збігу суб'єкта мовлення і суб'єкта рефлексії в одній особі або їх асоціювання з різними особами. Розглянемо спочатку випадки, в яких суб'єкт мовлення і суб'єкт рефлексії співвідносні з *однією особою*: (6) *“Well, are you an official of any kind?” Yes, thought Marc, but I can't admit it. “No,” said Marc, and took out his wallet* (Archer: 232). У цій ДН ядро, утворене негативною відповіддю мовця на загальне запитання (*No/ні*), та експлікаторна частина, що становить його внутрішнє мовлення (*Yes/так*), співвідносні з процесами мовлення та мислення однієї та самої людини. Унаслідок цього особистість мовця ніби роздвоюється: він виступає не цілісним, нерозділеним суб'єктом, або, у термінах лаканівської концепції децентрованого суб'єкта, “індивідом”, а суб'єктом фрагментованим – “дивідом” [17: 39, 257-259].

Експлікаторна частина ДН, що характеризується збігом суб'єкта мовлення і суб'єкта рефлексії в одній особі, необов'язково містить внутрішнє мовлення: воно може бути й екстеріоризованим, наприклад: (7) *OSCAR (into the phone): What's that, darling? What goldfish? Oh, in your room! Oh, sure. Sure, I'm taking care of them. (Holds the telephone over the chest) Oh, God, I killed my kid's goldfish! (Back into the phone) Yes, I feed them every day* (Simon: 224). Специфіка цієї ДН зумовлена тим, що формально комунікативна ситуація залишається тією самою, але в ній відбувається тимчасова зміна учасників: адресант неправдивого висловлення на короткий час перериває розмову по телефону, притискуючи слухавку до грудей, і постає в ролі суб'єкта рефлексії, про що свідчить його мовлення, адресоване собі самому як “іншому”. Таким чином, у цій ситуації також наявні два суб'єкти, співвідносні з однією особою.

Нарешті, суб'єкт мовлення і суб'єкт рефлексії можуть співвідноситися з однією особою у ситуації зізнання у неправді, яку ілюструє такий приклад:

(8) *"I know where you've been." "I'm not interested." "You've been with Pete." "All right. I have been with Pete." She gave me a furious dark look. "So?" "You could have waited till Thursday." "Why should I?" Then I lost my temper. <...> In the end I sat beside her and watched the tears trickle out of her swollen eyes. "I waited hours for you." "I went to the cinema. I haven't seen Pete." "Why **lie** about it?" "Because you can't trust me. As if I'd do that" (Fowles: 41). У цьому прикладі наведено діалог чоловіка й жінки, що живуть разом. Чоловік намагається дізнатися, де його подруга була увесь день, на що вона повідомляє, що була зі своїм колишнім коханцем. Після бурхливої сцени ревностів вона зізнається, що сказала неправду. Тут спостерігається зміна ідентичності суб'єкта з розвитком комунікативної ситуації: жінка по-різному являє свою особистість за різних обставин спілкування. У цій ситуації, власне кажучи, наявні два суб'єкта рефлексії, співвідносні з чоловіком та жінкою (на заключному етапі розвитку комунікативної ситуації).*

ДН, у яких суб'єкт мовлення і суб'єкт рефлексії співвідносні з **різними особами**, поділяються, своєю чергою, на дві групи за критерієм належності до одного або різних оповідних рівнів художнього твору, серед яких виокремлюються рівень комунікації між персонажами і рівень взаємодії оповідача з читачем [26: 104-105]. Розглянемо спочатку випадки, коли суб'єкт мовлення й суб'єкт рефлексії належать до **різних оповідних рівнів**.

(9) *Edward said, "I don't know any such thing!" This was **not true**, he was intensely aware of being on forbidden ground (Murdoch: 300). Експлікаторна частина цієї ДН містить коментар всезнаючого оповідача (*This was not true, he was intensely aware of being on forbidden ground* – Це була неправда, він ясно усвідомлював, що перебуває на забороненій території). У коментарі, по-перше, експлікується те, що мовець говорить неправду (*not true*), по-друге, в описовий спосіб висвітлюється суперечність змісту неправдивого висловлення справжньому стану речей (*not to know* – не знати vs. *to be aware* – усвідомлювати). Неправдиве висловлення, що складає ядро цієї ДН,*

адресоване іншому персонажу, а метамовленнєвий коментар призначений читачеві.

Якщо суб'єкт мовлення і суб'єкт рефлексії характеризуються належністю до **одного оповідного рівня** художнього твору, то експлікаторна частина ДН становить собою респонсивну репліку адресата неправдивого висловлення, наприклад: (10) *“Now tell me where it is.” “I told you already,” the curator stammered, kneeling defenseless on the floor of the gallery. “I have no idea what you are talking about!” “You are lying.”* (Brown: 3). Ця ДН складається з ядра, що містить неправдиве висловлення (*I have no idea what you are talking about* – Я не уявляю, про що ви говорите), та експлікаторної частини, представленої реплікою-реакцією адресата неправдивого висловлення (*You are lying* – Ти брешеш), які промовляються в **тій самій комунікативній ситуації**. Адресат неправдивого висловлення, який виступає суб'єктом рефлексії, є співрозмовником особи, яка є суб'єктом мовлення. Повідомляючи адресанту неправдивого висловлення результати своїх міркувань про поточну ситуацію, він застосовує номінацію неправди – дієслово *lie* (говорити неправду, брехати).

Репліка адресата неправдивого висловлення, що є реакцією на неправду, може промовлятися і в **іншій комунікативній ситуації**, яка характеризується зміною складу учасників, наприклад: (11) *“Some rich shit in Merton is trying to get me to go to bed with him,” he protested, in the tone of healthy exasperation he had been practicing all the way to the gates. “He sent me a Harry great case of port to buy me over.” <...> “Haven’t heard him so pissed since Oxford when six of us put away a case of his father’s port. **Pretended some queen from Merton gave it to him,** don’t know why. There weren’t any queens in Merton those days. Not rich ones. We were all at Trinity”* (Le Carré: 259, 321). Ядро цієї ДН утворене двома висловленнями, що містять пов'язані каузативними відношеннями хибні пропозиції <хтось хоче залучити мовця до ліжка> і <хтось підкупає мовця>. Реакція адресата неправдивих висловлень наводиться у творі значно пізніше, коли він, будучи вже літньою людиною,

пригадує цей епізод в іншій комунікативній ситуації, розмовляючи з іншою особою. Виявляється, що він із самого початку знав, що вино насправді надіслав адресантові неправдивого висловлення його батько (ця інформація є семантичною пресупозицією словосполучення *his father's port* – портвейн його батька). Отже, ядро й експлікаторна частина цієї ДН співвідносні з різними комунікативними ситуаціями, що відрізняються одна від одної за параметрами часу, місця і складу учасників, а суб'єкт неправдивого висловлення і суб'єкт рефлексії є різними особами.

Таким чином, суб'єктом рефлексії, якому належить провідна роль у визначенні неправди, можуть виступати, по-перше, учасники комунікативної ситуації, які належать до одного оповідного рівня: адресат неправдивого висловлення (приклади 1, 4, 5, 10, 11) або його адресант (приклади 6, 7, 8). По-друге, суб'єктом рефлексії може бути й оповідач (приклади 2, 3, 9), який належить до відмінного рівня розповіді, ніж той, на якому відбувається комунікація персонажів. У процесі встановлення наявності неправди бере участь і читач художнього твору. Ступінь його залучення варіює залежно від способу подання результатів спостережень інших суб'єктів рефлексії. Так, наявність неправди може стверджуватися (приклади 2, 4, 9, 10, 11, в яких експлікаторна частина ДН містить такі словоформи зі значенням неправди, як *lied* – сказав неправду; *story* – вигадка; *not true* – неправдивий, хибний; *are lying* – говориш неправду; *pretended* – прикинувся) або імплікуватися (приклади 1, 3, 5, 6, 7, в експлікаторних частинах яких наведено факти, що суперечать змісту неправдивого висловлення). Власних умовиводів вимагають від читача, насамперед, останні.

Незважаючи на варіативність змісту та форми, усі розглянуті ДН поєднує те, що неправда передбачає наявність “іншого”, яким постає суб'єкт рефлексії. У цьому зв'язку Ж.П.Сартр зазначає, що “через неправду свідомість утверджує той факт, що вона існує приховано від іншого; неправда використовує у своїх цілях онтологічний дуалізм себе самого і себе самого в очах іншого” [38: 33].

Уведення поняття дискурсами неправди, по-перше, надає можливість визначити неправду з позицій діяльнісного підходу як новий тип об'єкта – когнітивно-комунікативне утворення, суть якого визначається смисловим ефектом “не вірю”, що є наслідком осмислення суб'єктом рефлексії власного досвіду інтерпретації висловлення, конвенційний зміст котрого не узгоджується з наявною у нього інформацією про предмет розмови й комунікативну ситуацію, ознаками якої він вважає, насамперед, знання адресанта про справжній стан речей та його намір увести адресата в оману. По-друге, поняття дискурсами може бути корисним при розгляді лінгвальних особливостей інших смислових “ефектів” – непорозуміння, імплікації, натяку, жарту тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Апель К.-О. Трансформация философии: Пер. с нем. В.А.Куренного и Б.М.Скуратова. – М.: Логос, 2001. – 344 с.
2. Барт Р. Избранные работы. Семиотика, Поэтика: Пер. с фр. / Сост., общ. ред. и вступ. ст. Г.К.Косикова. – М.: Прогресс, 1989. – 616 с.
3. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. – М.: Искусство, 1979. – 476 с.
4. Бергсон А. Творческая эволюция: Пер. с фр. В.Флеровой. – М.: Терра, 2001. – 381 с.
5. Вайнрих Г. Лингвистика лжи: Пер. с нем. Е.Г.Казакевич // Язык и моделирование социального взаимодействия / Сост. В.М.Сергеев, П.Б.Паршин; Общ. ред. В.В.Петрова. – М.: Прогресс, 1987. – С. 44-87.
6. Вепрева И.Т. Вербализация метаязыкового сознания как реализация принципа толерантности // Философские и лингвокультурные проблемы толерантности: (Коллект. моногр.) / Отв. ред. Н.А.Купина, Б.М.Хомяков. – М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2005. – С. 153-164.
7. Виттгенштейн Л. Философские исследования: Пер. с нем. С.А.Крылова // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1985. – Вып. XVI: Лингвистическая прагматика. – С. 79-128.
8. Выготский Л.С. Мышление и речь. – М.: Лабиринт, 1996. – 416 с.
9. Гаспаров Б.М. Язык, память, образ. Лингвистика языкового

существования. – М.: Новое литературное обозрение, 1996. – 352 с. 10. Гийом Г. Принципы теоретической лингвистики: Пер. с фр. / Общ. ред., послесл. и коммент. Л.М.Скрелиной. – М.: Прогресс, 1992. – 224 с. 11. Гумбольдт В., фон. Избранные труды по языкознанию: Пер. с нем. Г.В.Рамишвили. – 2-е изд. – М.: Прогресс, 2000. – 397 с. 12. Делез Ж. Логика смысла: Пер. с фр. Я.Я.Свирского // Ж.Делез. Логика смысла. М.Фуко *Theatrum philisophilicum*. – М.: Академический проект, Екатеринбург: Деловая книга, 1998. – С. 13-440. 13. Делез Ж., Гваттари Ф. Что такое философия: Пер. с фр. С.Н.Зенкина. – М.: Ин-т экспериментальной социологии, СПб.: Алетейя, 1998. – 288 с. 14. Деррида Ж. О грамматологии: Пер. с фр. и вступ. ст. Н.Автономовой. – М.: Ad Marginem, 2000. – 510 с. 15. Ейгер Г.В. Механизмы контроля языковой правильности высказывания: (Монография). – Харьков: Основа, 1990. – 164 с. 16. Залевская А.А. Время перемен в теориях лексической семантики // Прямая и непрямая коммуникация: Сб. науч. ст. / Отв. ред. В.В.Дементьев. – Саратов: Колледж, 2003. – С. 120-135. 17. Лакан Ж. Семинары. Работы Фрейда по технике психоанализа (1953/1954): Пер. с фр. М.Титовой и А.Черноглазова. – М.: Гнозис; М.: Логос, 1998. – Кн. 1. – 423 с. 18. Лиотар Ж.-Ф. Состояние постмодерна: Пер. с фр. Н.А.Шматко. – М.: Ин-т экспериментальной социологии; СПб.: Алетейя, 1998. – 160 с. 19. Лотман М.Ю. Память культуры // Язык. Наука. Философия: логико-методологический и семантический анализ. – Вильнюс: Ритас, 1986. – С. 193-204. 20. Перинбаньягам Р.С. Диалогическая личность: Пер. с англ. С.Л.Кропотова, С.Н.Некрасова // Знаковые системы в социальных и когнитивных процессах. – Новосибирск: Наука, 1990. – С. 66-83. 21. Пешё М. Прописные истины. Лингвистика, семантика, философия: Пер. с франц. Л.А.Илюшечкиной / Квадратура смысла: французская школа анализа дискурса: Сб. ст. / Общ. ред. и вступ. ст. П.Серио; предисл. Ю.С.Степанова. – М.: Прогресс, 1999. – С. 225-90. 22. Потебня А.А. Мысль и язык. – К.: СИНТО, 1993. – 192 с. 23. Постмодернизм: Энциклопедия / Под ред. А.А.Грицанова, М.М.Можейко. – Минск: Интерпрессервис, 2001. – 1038 с. 24. Речицкий В.Л. Символическая

реальность и право: (Монография). – Львов: ВНТЛ-Классика, 2007. – 732 с.

25. Степанов Ю.С. Концепты. Тонкая пленка цивилизации. – М.: Языки славянской культуры, 2007. – 248 с.

26. Современное зарубежное литературоведение (страны Западной Европы и США): концепции, школы, термины. Энциклопедический справочник. – М.: Интрада-ИНИОН, 1996. – 319 с.

27. Тейяр де Шарден П. Феномен человека: Пер. с фр. Н.А.Садовского. – М.: Наука, 1987. – 239 с.

28. Философский словарь / Под ред. И.Т.Фролова. – 6-е изд. – М.: Политиздат, 1991. – 560 с.

29. Фуко М. Археология знания: Пер. с франц. В.Шовкуна. – К.: Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2003. – 326 с.

30. Хайдеггер М. Бытие и время: Пер. с нем. В.В.Бибихина. – Харьков: Фолио, 2003. – 503 с.

31. Щерба Л.В. Языковая система и речевая деятельность. – Л.: Наука, 1974. – 428 с.

32. Якобсон Р.О. Лингвистика и поэтика // Структурализм “за” и “против”. – М.: Прогресс, 1975. – С. 193-231.

33. Baudrillard J. Simulacra and Simulations: Transl. by Sh.F.Glaser. – Ann Arbor (MI): University of Michigan Press, 1994. – 164 p.

34. Deleuze G., Guattari F. A Thousand Plateaus: Capitalism and Schizophrenia: Transl. by B.Massumi. – Minneapolis: University of Minnesota Press, 1987. – 610 p.

35. Klossowski P. Nietzsche and the Vicious Circle: Transl. by D.W.Smith. – Chicago: University of Chicago Press, 1997. – 282 p.

36. Kristeva J. Revolution in poetic language: Transl. by M.Waller. – N.Y.: Columbia University Press, 1984. – 271 p.

37. Palmer F.R. Mood and Modality. – Cambridge, etc.: CUP, 1986. – 242 p.

38. Sartre J.P. The Words. – London: Éditions Gallimard, Hamish Hamilton, 1964. – 173 p.